

Christine de Pizan in Brugge

Heel wat publicaties worden momenteel gewijd aan de Franse écrivaine van Italiaanse afkomst Christine de Pizan (1364-na 1429). Mede door het succes van de *gender studies* heeft ze zich ontpopt tot een ster van de laatmiddeleeuwse Franse literatuur. Hoewel de verspreiding van haar werk in de francofone wereld goed bestudeerd is, blijft haar receptie in andere taalgebieden een nog grotendeels onontgonnen terrein. In dit opzicht vormt de Middelnederlandse vertaling van haar beroemde *Cité des dames*, een tekst die zeer populair was aan het hof van Frankrijk en bij de hertogen van Bourgondië¹, een uniek en fascinerend geval. Er werd dan ook lang uitgekeken naar een monografie over het enige gekende exemplaar van deze tekst, een prachtig handschrift bewaard in Londen (British Library, Add. MS 20698).

Dit manuscript imponeert eerst en vooral door zijn afmetingen: het is iets groter dan een A4 en telt maar liefst 332 folio's (664 pagina's). De tekst is geschreven op perkament van uitstekende kwaliteit. De brede witte marges rond de tekst typeren een handschrift van een ongewone luxe. Hetzelfde geldt voor het ambitieuze illustratieprogramma, dat aanvankelijk een illustratie per hoofdstuk had moeten bevatten, d.i. een totaal van meer dan 130 gehistorieerde taferelen. Even uitzonderlijk is het feit dat de naam van de opdrachtgever tweemaal voorkomt in de colofon van de epiloog. We vernemen er ook dat de vertaling (*Het Bouc van de Stede der Vrouwen*) voltooid werd op 24 november 1475 - zo'n zeventig jaar na het opstellen van de *Cité des dames* - op verzoek van de Bruggeling Jan III de Baenst (ca. 1420-1486), ridder van Sint-Joris-ten-Distel, lid van het stedelijke patriciaat, burgemeester van Brugge in 1470-1471 en 1473-1474. In 1475 was de Baenst op het hoogtepunt van zijn carrière. Hij onderhield nauwe contacten met het hof van Bourgondië, was raadgever van de hertog en, net zoals hij, een liefhebber van mooie boeken. Hij stimuleerde ook het literaire leven en de lokale rederijerskamers. Bij de dood van Karel de Stoute moest hij een hoge prijs betalen voor zijn loyaliteit aan de Bourgondiërs. Hij viel in schande, werd gevangengenomen en gefolterd en moest wellicht uit Brugge vluchten na de dood van Maria van Bourgondië. Zijn persoonlijk embleem, een gebalde vuist met zonnestralen, kon in een van de marges van het handschrift opgespoord worden, discreet met de pen getekend (fig. 16).

1 Zie de recente publicatie van D. VANWIJNSBERGHE en E. VERROKEN, "A l'Escu de France". *Guillebert de Mets et la peinture de livres à Gand à l'époque de Jan van Eyck (1410-1450)* (*Scientia artis*, 13), Brussel, 2017, p. 95-100 en *passim*.

De lotgevallen van Jan de Baenst verklaren waarschijnlijk waarom het illustratieprogramma, zoals het oorspronkelijk gepland was, nooit voltooid kon worden. Er werden immers slechts 25 miniaturen afgewerkt; zestien andere zijn slechts getekend of gedeeltelijk geschilderd, terwijl de resterende 92 taferelen zelfs niet geschetst zijn. In zijn onvoltooide staat is het manuscript nochtans een ideale observatiepost voor de studie van de techniek van de middeleeuwse verlichting: prachtige onderliggende tekeningen (*underdrawings*) zijn zichtbaar met het blote oog, zodat geen gesofisticeerde en kostbare beeldvormingstechnieken (in dit geval, infraroodreflectografie) nodig zijn om hun kwaliteit op waarde te schatten. In andere miniaturen is de opeenvolging van de verschillende verflagen duidelijk herkenbaar. Zoals meestal het geval is, werd “van achteren naar voren” geschilderd, eerst het decor, dan de figuren en, wat de personages betreft, de kleding vóór de handen en gezichten.

Voor de composities werden geen rechtstreekse, duidelijke visuele bronnen teruggevonden. De auteurs vermelden weliswaar een aantal handschriften die eventueel als inspiratiebron in aanmerking komen, zoals verlichte exemplaren van teksten van Boccaccio of hagiografische traktaten, maar de vooropgestelde gelijkenissen zijn mijns inziens eerder vaag en weinig overtuigend. De zoektocht naar concrete voorbeelden van onbetwistbare ontlenen, voor zover ze ooit bestaan hebben, moet dan ook voortgezet worden. Van belang is dat er geen integraal geïllustreerd exemplaar van de originele tekst van Christine de Pizan, de *Cité des dames*, gekend is (de illustratie van deze handschriften beperkt zich tot maximaal acht miniaturen). Dit heeft voor gevolg dat geen enkel manuscript als *exemplar* kan worden aangewezen. Het is dan ook zeer de vraag of de boekschilders van het Londense *Stede der Vrouwen* zich niet eerder baseerden op *instructies*, korte aantekeningen in het Frans die, waar ze ontsnapten aan het mes van latere boekbinders, nog hier en daar in de marge zichtbaar zijn. Op fig. 17 is zo'n tekst afgebeeld. Kort en bondig wordt aan de verlichter gevraagd om “une assemblée de dames” (een vergadering van dames) te schilderen, een generische omschrijving die een grote ruimte voor interpretatie bood. Het gebruik van zo'n teksten verklaart volgens mij het algemene, conventionele en repetitieve karakter van de illustraties, evenals het soms eerder los verband tussen tekst en beeld. Dit elementaire illustratieprogramma heeft zo goed als niets te maken met de complexe, op de tekst afgestemde beeldenreeksen die Christine de Pizan zelf had uitgewerkt voor haar boeken².

2 Zie onder meer het doctoraat van A.-M. BARBIER over de *Epistre Othea: les cycles iconographiques de l'Epistre Othea de Christine de Pizan, en France et dans les anciens Pays-Bas, au XVe siècle*, Université Charles-de-Gaulle - Lille III, 2012 ; A.-M. BARBIER, 'La mise en page de l'illustration dans un manuscrit de l'Epistre Othea du début du

Voor een luxehandschrift zoals de *Stede der Vrouwen* is de weinig creatieve iconografie nogal teleurstellend. Hetzelfde geldt voor de zeer variabele kwaliteit van de verluchting. Afgezien van de acht miniaturen toegeschreven aan de geniale Meester van het Dresdens getijdenboek, goed bestudeerd door Bodo Brinkmann in 1997, laten de bijdragen van de Meester van Margareta van York (fol. 2) en van de andere verluchters uit zijn omgeving, veel te wensen over. Jan de Baenst had duidelijk gekozen voor een luxemanuscript, met luchtige pagina's en veel kleurrijke illustraties. Maar zoals het vaak het geval is in laatmiddeleeuwse getijdenboeken, diende ook hier de kwaliteit het af te leggen tegen de kwantiteit. Het is in dit opzicht merkwaardig dat de miniaturisten van de *Stede der Vrouwen* ook herhaaldelijk werkten voor Lodewijk van Gruuthuse, de Brugse bibliofiel bij uitstek, een liefhebber van luxueuze, rijk versierde boeken, die, net zoals de Baenst, soms minder bezorgd was om het artistiek niveau van zijn verluchters dan om hun capaciteit om lange teksten weelderig te illustreren. Vreemd genoeg wordt in de monografie geen melding gemaakt van de recent gepubliceerde catalogus van de Bibliothèque nationale de France gewijd aan de librije van Gruuthuse³. De auteurs van deze catalogus, Ilona Hans-Collas en Pascal Schandel, hebben nochtans een indrukwekkende hoeveelheid data verzameld die tot een betere profilering van de Baensts bibliofilie had kunnen leiden.

Een ander interessant kenmerk van het boek, ten slotte, is de aanwezigheid van een epiloog, toegevoegd door de Vlaamse vertaler van de *Cité des dames*. Deze nieuwe stem valt uit de toon, is dissonant ten opzichte van de positieve boodschap van Christine de Pizan en het duidelijke enthousiasme van Jan de Baenst voor haar tekst. Deze vertaler is waarschijnlijk een man die een goede opleiding genoot; uit zijn tekst blijkt dat hij een behoorlijke kennis had van het Latijn, de Bijbel en de theologie. Hij deelt de misogyne vooroordelen van zijn tijd en uit bijvoorbeeld twijfels over het feit dat een vrouw de auteur van een zodanig fijn opgevat traktaat als de *Cité des dames* zou kunnen zijn. Hij benadrukt verder het nut van deze tekst om de vermeende zwakheden en gebreken van de schone sekse te corrigeren; hij doet dit op basis van passages uit de Bijbel en van theologische argumenten. Met dezelfde sarcastische toon ondermijnt hij de auctoriele stem van Christine en haar gezag als schrijfster, met het verwijt dat zij traditionele argumenten ten gunste van haar pleidooi voor de grootsheid van vrouwen over het hoofd zag, nl. de zeven voorrechten die

XVe siècle: fonctions et significations', in: P. CHARRON, M. GIL en A. VILAIN, (eds.) *La pensée du regard. Études d'histoire de l'art du Moyen Âge offertes à Christian Heck*, Turnhout, 2016, p. 37-45.

3 I. HANS-COLLAS & P. SCHANDEL, *Manuscrits enluminés dans anciens Pays-Bas méridionaux*, I. *Manuscrits de Louis de Bruges*, Parijs, 2009.

God aan vrouwen zou verleend hebben. Hij suggereert met andere woorden dat Christine incompetent of slecht geïnformeerd is. Deze houding is veelzeggend over het ongemak dat een boek zoals de *Stede der Vrouwen* in het Brugge van de jaren 1475 kon wekken. Terwijl de *Cité des dames* zeer gewaardeerd was in progressieve, hoffelijke milieus waar het humanisme heel vroeg binnengesijpeld was, botste een dergelijke tekst, feministisch *avant la lettre*, tegen theologische opvattingen die gangbaar waren in meer conservatieve kringen, zoals de Vlaamse stedelijke elite.

De publicatie van deze prachtige monografie kan men alleen maar toejuichen. Het boek leest vlot, is overvloedig geïllustreerd en is met succes de uitdaging van een interdisciplinaire aanpak aangegaan. Door zijn stimulerende observaties en opmerkingen belicht het vanuit een origineel standpunt het sociale, culturele en artistieke leven van het laatmiddeleeuwse Brugge. Deze studie legt ook een heel boeiend stukje mentaliteitsgeschiedenis bloot, dat verder uitgewerkt zou moeten worden. Was Brugge werkelijk zo'n hard van misogynie in de tweede helft van de 15de eeuw?

Dominique Vanwijnsberghe

Orlanda LIE, Martine MEUWESE, Mark AUSSEMS & Hermina JOLDERSMA, *Christine de Pizan in Bruges. Le livre de la Cité des Dames as Het bouc van de Stede der Vrouwen* (London, British Library, Add. 20698). - Hilversum : Verloren, 2015. - 128 p., 73 ill. - ISBN 9789087045395